

Paweł Tyrała

SPECYFIKA TREŚCI Z ZAKRESU OBRONY CYWILNEJ
ZAWARTYCH W PROGRAMIE NAUCZANIA PRZEDMIOTU
PRZYSPOSOBIENIE OBRONNE

1. PRZYSPOSOBIENIE OBRONNE MŁODZIEŻY SZKOLNEJ
CZĘŚCIĄ SKŁADOWĄ OBRONY CYWILNEJ KRAJU

Niniejsze rozważania można rozpocząć stwierdzeniem Zdzisława Kosyrza, że "przysposobienie obronne młodzieży jest integralną częścią obronności kraju, a zwłaszcza systemu obrony cywilnej. Nasz system obrony cywilnej umożliwia objęcie odpowiednim oddziaływaniem całego społeczeństwa, w tym i młodzieży"¹. Każde dalsze pogłębione przygotowanie obywateli naszego kraju do uczestnictwa w obronie cywilnej dokonuje się na bazie tego, co zostało przekazane z zakresu obrony cywilnej w ramach przedmiotu w szkole. Dlatego jest to tak bardzo istotne, ponieważ obejmuje w ten sposób całe społeczeństwo ze względu na powszechny i obowiązkowy charakter nauczania w zakresie szkoły podstawowej. Wiemy z kolei, iż bardzo mały procent młodzieży po-przestaje na edukacji podstawowej. Z tego też względu przedmiotem naszych rozważań na temat obrony cywilnej są te treści, które znajdują się w programie przysposobienia obronnego dla szkół średnich.

Program ten przewiduje zapoznanie młodzieży z podstawową problematyką, dotyczącą zasad zabezpieczenia ludności w przypadku konfliktu zbrojnego i użycia w nim broni masowego rażenia oraz niezbędnych wówczas umiejętności obronnych społeczeństwa. Nauczyciel musi przedstawić główne zadania realizowane przez obronę cywilną; wskazane jest przy tym nawiązanie do specyfiki otoczenia, regionu konkretnej szkoły, w której uczniowie po-

bierają naukę i przysposabiają się do OC. Winien to uczynić w następującej kolejności:

- 1) zadania OC w czasie pokoju,
- 2) zadania i przedsięwzięcia OC w okresie zagrożenia,
- 3) zadania i działalność OC w czasie wojny.

2. SPECYFIKA WIEDZY Z ZAKRESU OBRONY CYWILNEJ

Zakres obrony cywilnej, określony podstawowymi aktami prawnymi i zarządzeniami władz państwowych oraz wojskowych, obejmuje wiele różnorodnych i złożonych problemów. Są one poddane wielokierunkowym badaniom w ramach różnych dziedzin wiedzy. Obrona cywilna wiąże się mocno z problematyką psychologiczną dotyczącą zachowań dużych skupisk ludzkich w warunkach zagrożenia i niebezpieczeństwa.

Organizacja i zadania obrony cywilnej wynikają z aktualnego stanu niebezpieczeństwa związanego ze środkami rażenia stanowiącymi wyposażenie wojsk, a także z istniejących uwarunkowań prawnych o znaczeniu międzynarodowym. Problemy te są przedmiotem badań i opracowywania ich wyników odnośnie nauki wojennej i nauk prawnych. Skuteczność obrony cywilnej uzależniona jest również od pracy polityczno-propagandowej wśród ludności i w formacjach OC.

Obrona cywilna posiada silne związki z naukami technicznymi i przyrodniczymi. Do wyposażenia sił OC należą bowiem różnego rodzaju urządzenia techniczne - od stosunkowo prostych do bardzo skomplikowanych. Spośród nauk przyrodniczych wykorzystuje się dorobek ścisłych dziedzin wiedzy, takich jak fizyka i chemia. Wreszcie zwróćmy uwagę na bezpośrednie powiązanie obrony cywilnej z biologią i medycyną.

2.1. Psychologiczne i propagandowe problemy obrony cywilnej

Konieczność maksymalnej mobilizacji całego społeczeństwa we współczesnej wojnie, zagrożenie, jakie niesie nowoczesna broń, zwłaszcza masowego rażenia, a także aktualne zasady prowadzenia działań wojennych stwarzają nowe problemy i konsekwencje psychologiczne. Współczesna wojna to

wojna społeczeństw, a nie tylko wcześniej przygotowanych i wyszkolonych wojsk regularnych. Charakteryzuje ją powszechność zjawisk, które dawniej występowały jedynie na froncie. Odnosi się to przede wszystkim do zjawisk natury psychologicznej.

Uzasadniona jest konieczność głębszego zapoznania się przez nauczycieli przedmiotu przysposobienie obronne z dorobkiem tej dziedziny wiedzy, która dostarcza obronie cywilnej wielu cennych rozwiązań psychologicznych problemów przygotowania ludności do obrony.²

Główne zagadnienia składające się na psychologię obrony cywilnej można pogrupować zgodnie z chronologią działań. Wyróżnia się tu wszystkie przedsięwzięcia i czynności wykonywane przed zagrożeniem. Są to szkolenia, w tym również w ramach przedmiotu przysposobienie obronne. Ma ono na celu szeroko rozumiane przygotowanie obywateli do obrony zarówno własnego życia, jak i dóbr materialnych oraz kulturalnych kraju.

Następnie można wyróżnić bardzo ważną grupę problemów psychologicznych wynikających z działań ochronnych i obronnych w czasie występowania niebezpieczeństwa ze strony broni masowego rażenia i wreszcie to wszystko, co następuje po ustąpieniu zagrożenia, a co przede wszystkim wiąże się z likwidacją jego skutków.³ Przygotowując młodzież do czynnego uczestnictwa w akcjach ratunkowych należy poznać problemy, które dotyczą ludzkich doznań i przeżyć w obliczu grożącego niebezpieczeństwa.⁴

Działania i akcje ratunkowe prowadzone będą najczęściej w warunkach bardzo trudnych, co stworzy swoistą sytuację psychologiczną.⁵ Zachowanie zaś ludzi narażonych na niebezpieczeństwo oraz osób spieszących im z pomocą w znacznym stopniu warunkuje skuteczność akcji ratunkowych.

Najważniejszą wartością w obronie cywilnej są ludzie. Celem OC jest zapewnienie społeczeństwu warunków egzystencji w czasie działań wojennych czy też klęsk i katastrof. Istotę wszystkich jej poczynań stanowi ochrona potencjału ludnościowego narodu, przygotowywana i organizowana zgodnie z zasadami i normatywami technicznymi, wojskowymi, taktyczno-organizacyjnymi, ekonomicznymi, moralno-psychologicznymi i prawnymi. Zasady te są określonymi instrumentami w rękach człowieka. Wszystko więc zależy od tego, jak posłuży się nimi, jakie intencje będą kierowały jego działaniami. Nauczyciel realizujący znaczącą część przygotowania młodzieży do uczestnictwa w obronie cywilnej musi znać uwarunkowania, mające wpływ na ukształ-

towanie ogólnej postawy ludności gotowej do obrony cywilnej. Chodzi o wywołanie w społeczeństwie pożądanego stanu moralnego. Tę niezmiernie ważną pracę zaczyna szkoła. Na stan moralny wpływają również przeżycia psychiczne poszczególnych uczniów zwane ogólnie czynnikiem lub stanem psychicznym.

Nauczyciel przysposobienia obronnego powinien przywiązywać dużą wagę do pracy propagandowej na rzecz obrony cywilnej. Do najważniejszych, uniwersalnych treści tej pracy zaliczyć należy⁶: międzynarodowe uwarunkowania obrony cywilnej, wychowanie patriotyczne, historię obrony cywilnej w PRL, humanitarne i społeczno-użyteczne aspekty zadań OC, moralną wartość istoty i poczynań obrony cywilnej oraz dyscyplinę społeczną jako podstawę sukcesów OC.

2.2. Prawne problemy obrony cywilnej

Historia wojen dostarcza wniosków o rosnącej liczbie ofiar wśród ludności cywilnej. Międzynarodowe prawo wojenne objęło ochroną ludność cywilną, szczególnie ten niezmiernie ważny problem dla ludzkości ujęto w IV Konwencji Genewskiej z 1949 roku. Jeden z protokołów dodatkowych do tej Konwencji, z 1977 roku, dotyczy obrony cywilnej, potwierdzając jej humanitarny charakter. W artykule 61 czytamy, że "obrona cywilna oznacza wypełnianie zadań humanitarnych zmierzających do ochrony ludności cywilnej przed niebezpieczeństwami działań zbrojnych lub klęsk żywiołowych, jak też warunków koniecznych dla przeżycia". Realizacja tak szlachetnego zadania wymagała również wzięcia pod ochronę prawa międzynarodowego organów i członków jednostek organizacyjnych obrony cywilnej. Protokół stwierdza, że organy i personel obrony cywilnej, a także inne osoby działające z upoważnienia państwa na rzecz OC, oraz odpowiedni sprzęt i urządzenia OC "powinny być szanowane i chronione". Zakazuje się ich atakowania i niszczenia. Ustanowiono międzynarodowy znak rozpoznawczy obrony cywilnej. Protokół ustanowił też wzór specjalnej legitymacji (karty tożsamości) dla personelu OC.

Polskie uwarunkowania prawne obrony cywilnej są zgodne z ogólnymi międzynarodowymi postanowieniami prawnymi w tej dziedzinie. Obrona cywilna znalazła prawne usankcjonowanie w uchwalonej przez Sejm 21 listopada

1967 r. znowelizowanej ustawie o powszechnym obowiązku obrony PR. Ten doniosły akt stworzył jednocześnie możliwości dalszego doskonalenia OC, której poświęcony został osobny dział ustawy, zawierający cztery rozdziały, określające: cel i organizację obrony cywilnej, służbę w OC, szkolenie obronne młodzieży, powszechną samoobronę ludności.

"Obrona cywilna - według tej ustawy - ma na celu ochronę ludności, zakładów pracy i urządzeń użyteczności publicznej, dóbr kultury, ratowanie i udzielanie pomocy poszkodowanym w czasie wojny oraz współdziałanie w zwalczaniu klęsk żywiołowych i usuwanie ich skutków". Do wykonania tych zadań powołane zostały organy, formacje oraz systemy obrony cywilnej, zwłaszcza systemy ostrzegania i alarmowania ludności, wykrywania i analizy skażeń oraz kierowania OC. Konsekwencją tych postanowień prawnych jest realizacja wybranych treści obrony cywilnej w programie przedmiotu przysposobienie obronne⁸.

2.3. Związki obrony cywilnej z techniką

Obrona cywilna zajmuje się studiowaniem rozwoju współczesnych środków rażenia. Są to najbardziej wymyślne urządzenia techniczne. Ich poznanie jest niezbędne dla stałego doskonalenia sposobów obrony i ochrony przed skutkami ich działania. Środki ochrony zbiorowej i indywidualnej również należą do skomplikowanych urządzeń technicznych. Tak więc uczeń na zajęciach z obrony cywilnej zapoznaje się z wysokim poziomem technicznym wyposażenia nieprzyjaciela oraz z technicznym poziomem sprzętu obrony cywilnej, zapoznaje się również z techniką jądrową, urządzeniami technicznymi służącymi do rozprzestrzeniania innych broni masowego rażenia - chemicznej i biologicznej.

Wśród środków technicznych stosowanych przez siły OC mamy tak skomplikowane urządzenia jak schrony, urządzenia alarmowe i łączności, urządzenia do prowadzenia zabiegów sanitarnych i specjalnych, przyrządy do rozpoznania skażeń i kontroli dozymetrycznej. Program przedmiotu realizowany w szkole średniej nie pomija tematu dotyczącego akcji ratunkowej w rejonie, w którym użyto broni masowego rażenia. Stosuje się wtedy różnorodne i bardzo skomplikowane urządzenia techniczne. Wynika to z prawidłowości niezwykle rewolucyjnego postępu technicznego w dziedzinie urzą-

dzeń stosowanych zarówno jako środki napadu, jak i środki ochrony dla maksymalnego zmniejszenia skutków działania środków rażenia. Tę specyfikę powiązania obrony cywilnej z techniką musi uwzględnić nauczyciel przedmiotu przysposobienie obronne. Młodzież uczęszczająca do szkół zawodowych z większą łatwością będzie przyswajając sobie zagadnienia techniczne ujęte w programie obrony cywilnej, natomiast młodzież ze szkół ogólnokształcących może mieć większe trudności z ich opanowaniem.

2.4. Związki obrony cywilnej z fizyką

W obronie cywilnej szczególną rolę odgrywa wiedza z zakresu fizyki jądrowej. Społeczne aspekty odkrycia i zastosowania energii jądrowej nurtują dziś nie tylko uczonych i polityków, lecz każdego człowieka. Młodzież szkolna informacje o energii jądrowej czerpie z lekcji fizyki i środków masowego przekazu, gdzie przedstawiane są często najczarniejsze strony tego rodzaju energii. Nauczyciel przysposobienia obronnego powinien umieć ukazać groźbę wojny jądrowej i skutki skażeń promieniotwórczych.⁹ Jednocześnie rzeczowo i w sposób przystępny wytłumaczyć, czym jest energia jądrowa właściwie wykorzystana.¹⁰ Młodzież powinna poznać, jakim dobrodziejstwem dla ludzkości może być energia jądrowa zastosowana w celach pokojowych. Nauczyciel PO musi zdawać sobie sprawę, że informowanie społeczeństwa o energii jądrowej zawiera często elementy sensacji i bywa nieraz dalekie od rzetelnej na ten temat wiedzy. Nie powinien straszyć młodzieży bronią jądrową, lecz ostrzegać przed niewłaściwym jej wykorzystaniem, winien uczyć, jak rozumieć fakty lub procesy planowanego użycia tej broni, jak z umiarem i logicznie interpretować dane dotyczące jądrowych środków rażenia.

2.5. Związki obrony cywilnej z chemią

Broń chemiczna to chemiczne substancje szkodliwe dla organizmów żywych. Obrona cywilna zajmuje się skutkami skażeń chemicznymi środkami bojowymi oraz zabezpieczeniem przed skażeniami tego typu. Mogą być one bowiem istotnym czynnikiem zagrożenia i strat wśród ludności, dezorganizacji życia, sparaliżowania wszelkiej działalności ludzkich w rejonie, w którym zaistniały. Stąd ochrona ludności, gospodarki i środowiska na-

turalnego przed skażeniami chemicznymi staje się jednym z ważniejszych przedsięwzięć obronnych.

Nauczyciel przysposobienia obronnego musi odwołać się do wiedzy, którą uczniowie nabyli podczas chemii. Trudne tematy dotyczące środków chemicznych powinien uczynić przystępnymi. Tego działu obrony cywilnej nie można pominąć. Młodzież musi właściwie rozumieć istotę działania środków chemicznych, musi orientować się w sposobach rozpoznawania skażeń chemicznych oraz w środkach ochrony przed nimi. W trakcie usuwania tych skażeń przydatna jest również wiedza z zakresu chemii, ponieważ poprzez przemianę chemiczną dążymy do zniszczenia toksycznych środków chemicznych.

2.6. Związki obrony cywilnej z biologią

Współczesne środki rażenia oddziałują niszcząco na organizmy żywe. Człowiekowi mogą grozić skażenia w wyniku użycia przez nieprzyjaciela broni biologicznej, a także w następstwie wojny jądrowej i spowodowanej przez nią katastrofy bioekologicznej.

Broń biologiczna jest bronią masowego rażenia. Zalicza się do niej chorobotwórcze bakterie, riketsje, wirusy, grzybki i toksyny. W odróżnieniu od innych rodzajów broni masowego rażenia użycie broni biologicznej, z wyjątkiem toksyn, jest groźne dla człowieka nie tylko w momencie napadu lub bezpośrednio po nim, kiedy ulega zakażeniu ograniczona liczba ludzi, lecz również w okresie późniejszym, gdy liczba zachorowań może przybrać rozmiary epidemii.

Skażenie biologiczne terenu może nastąpić:

1) po użyciu przez nieprzyjaciela aerozolu biologicznego i opadnięciu tego aerozolu na teren (roślinność, zabudowania itd.),

2) po zrzuconiu przez nieprzyjaciela zakażonych gryzoni i stawonogów.

W wypadku użycia broni jądrowej na pobojuwisku atomowym dojść może do spontanicznego wybuchu chorób zakaźnych na bardzo wielką, dotychczas nie spotykaną skalę. Byłaby to wojna biologiczna bez użycia bojowych środków biologicznych. Broń jądrowa spowodowałaby bowiem katastrofę bioekologiczną, tzn. bez porównania większą niż w wojnach konwencjonalnych destrukcję środowiska z wynikającymi stąd konsekwencjami socjalnymi, bytowymi i sanitarno-higienicznymi.

Napromieniowanie organizmu żywego pociąga za sobą bezpośrednie skutki biologiczne. Opad promieniotwórczy powoduje skażenie żywności i wody, których spożycie przynosi również szkody biologiczne. W ramach szkolenia sanitarnego dla potrzeb obrony cywilnej nauczyciel musi nawiązać do tych zasobów wiedzy, które zostały przekazane młodzieży w czasie lekcji biologii.

Ochrona zdrowia i pomoc medyczna to podstawowe elementy obrony przed bronią masowego rażenia. Epidemiologia, która jest ważnym ogniwem obrony cywilnej odwołuje się także do osiągnięć biologii.¹¹ Poprzez przedsięwzięcia epidemiologiczne wykrywa się choroby zakaźne ludzi i zwierząt, ocenia się stan sanitarny osiedli, źródeł wody, punktów przygotowywania żywności.

3. POSZUKIWANIE NOWYCH METOD PRZEKAZYWANIA WIEDZY Z ZAKRESU OBRONY CYWILNEJ

Źródła zapału do wprowadzania innowacji tkwią przede wszystkim w samym nauczycielu. Powstają jednak również pod wpływem otoczenia, w którym się kształci jeszcze jako student, czy też pracuje jako nauczyciel OC. Do źródeł inspiracji tkwiących w osobowości uczącego należy zaliczyć: zamiłowanie do zawodu, kwalifikacje, pragnienie wykonywania dobrze swej pracy, czy też nawet przudowania w środowisku szkoły; źródłami zaś powstającymi pod wpływem otoczenia są potrzeby społeczne, które ma zaspokoić realizacja przedmiotu przysposobienie obronne. Potrzeby te wytarczają cel kształcenia młodzieży w zakresie przysposobienia obronnego. Idzie także o to, aby młode pokolenie mogło sprostać zadaniom wyznaczonym mu dzisiaj w ramach obrony cywilnej.

Przysposobieniu obronemu stawia się coraz to większe wymagania w zakresie przygotowania młodzieży do właściwego myślenia i działania społecznego w warunkach współczesnego zagrożenia masowymi środkami rażenia.¹² Im bardziej role społeczne i obowiązki każdego obywatela w sytuacji powszechnego zagrożenia stają się skomplikowane i trudne, a zarazem bardziej zdynamizowane przez postęp nauki i wykorzystanie jej dla potrzeb wojny, tym bardziej nauczyciel obrony cywilnej musi dążyć do zastosowa-

nia nowoczesnych rozwiązań w swej pracy dydaktyczno-wychowawczej. Stanowi on bowiem decydujące ogniwo w procesie opanowania przez uczniów porządkanej wiedzy i umiejętności z tak specyficznej dziedziny, jaką jest obrona cywilna. Jego innowacyjne podejście do zadań pedagogicznych w realizacji tej części programu PO musi wiązać się z dążeniem do celowych zmian w składnikach procesu kształcenia, w wyniku których osiągnie się większe i doskonalsze efekty dydaktyczno-wychowawcze.

Znany jest cel kształcenia młodzieży w zakresie OC.¹³ Formułuje go program PO, w którym 29 godzin dla chłopców i 42 godziny dla dziewcząt przeznaczono na obronę cywilną.

Kwalifikacje specjalistyczne i pedagogiczne są podstawą praktycznego działania nauczyciela w organizowaniu i realizacji zamierzeń dydaktycznych w zakresie treści obrony cywilnej. Nauczający tego przedmiotu winien postawić sobie następujące pytania:

- Jak skutecznie organizować proces zdobywania wiedzy w zakresie obrony cywilnej?

- Co robić, aby osiągnąć trwałość umiejętności i nawyków w zakresie obrony cywilnej?

Jest rzeczą oczywistą, iż zakres wiedzy, który objęty został programem szeroko rozumianej obrony cywilnej musi być przyswojony przez nauczyciela przedmiotu dostatecznie dobrze. Wewnętrzne zaś przekonanie uczącego o swych kompetencjach w dziedzinie OC pozwala mu na postawienie następujących pytań, dotyczących realizowanego przez siebie procesu dydaktycznego:

- Jakich użyć środków dydaktycznych podczas nauczania obrony cywilnej?

- Jakie formy i metody stosować?

- Jak organizować infrastrukturę dydaktyczną?

- Jak łączyć kształcenie i wychowanie w zakresie obrony cywilnej?

Teoria i doświadczenie wyposażają nauczycieli w znajomość praw rządzących procesem dydaktycznym oraz pozwalają przewidzieć efekty, jakie może przynieść stosowanie wybranych metod i środków w określonych warunkach.¹⁴ Konieczna jest rozbudowa i ulepszanie środków i materiałów dydaktycznych. Z powodzeniem można zastosować nauczanie programowane. Użyte w szkolnictwie wojskowym doświadczenia dydaktyczne potwierdzają po-

wodzenie tej metody w realizacji przedmiotów technicznych i taktycznych. Obrona cywilna łączy w sobie cechy tych dwóch dziedzin. Dlatego też można liczyć na uzyskanie dobrych rezultatów przy zastosowaniu tej metody w dydaktyce wojskowej. Badania prowadzone przez nauczycieli studiujących zaocznie na kierunku wychowanie obronne nad stosowaniem nauczania programowanego podczas realizacji obrony cywilnej w szkole również potwierdziły efektywność tej metody.¹⁵ Nauczanie problemowe należy połączyć z działaniem praktycznym.

Ze względu na wysoce specyficzne problemy, składające się na treść obrony cywilnej, nauczyciel przysposobienia obronnego nie może ograniczać swojej działalności tylko do korzystania z dorobku dydaktyki, lecz tworzyć winien wzbogacać swój warsztat o nowe wartości poznawcze i instrumentalne. Znaczenie środków dydaktycznych w realizacji obrony cywilnej jest duże, a zawarty w nich potencjał innowacyjny może stać się stymulatorem postępu w procesie kształcenia młodzieży. Wykorzystanie tych możliwości zależy przede wszystkim od dydaktycznych i specjalistycznych kwalifikacji nauczyciela przysposobienia obronnego.

4. NAUCZANIE PROGRAMOWANE W ZAKRESIE OBRONY CYWILNEJ

Wiedza wchodząca w zakres obrony cywilnej może być przekazywana metodą nauczania programowanego. Można nawet stwierdzić, że stosowanie w tej dziedzinie klasycznego przekazu werbalnego jest mało efektywne. Istnieje zatem potrzeba używania metod, które by aktywizowały uczniów. Również - w ograniczonym zakresie - może być stosowane w obronie cywilnej nauczanie problemowe. Dlatego należy zalecać nauczycielom przygotowywanie oraz eksponowanie tekstów - w formie zestawu arkuszy informacyjnych - przeznaczonych do samodzielnego opanowywania przez uczniów.

Nowoczesna dydaktyka posługuje się podręcznikami programowanymi. Dotarły do nas informacje o takich podręcznikach istniejących w innych krajach i o zawartej w nich teorii. W zakresie obrony cywilnej należy szacować, że 60 - 70 % tematów objętych programem przedmiotu nadaje się do stosowania nauczania programowanego. Wszelako nauczyciel sam musi sformułować tematy, które można nauczać tą metodą. Wysiłek, jaki włoży nau-

czyciel w przygotowanie treści programowanych, nagrodzony zostanie wysokimi efektami dydaktycznymi.

W dobrze urządzonych klasopracowniach do przedmiotu przysposobienie obronne spotyka się maszyny uczące w postaci stosowanych w komunikacji automatycznych informatorów. Po naciśnięciu odpowiedniego guzika ukazuje się pożądana, przypisana do niego plansza. Proponuję powszechne zaadaptowanie takiego właśnie urządzenia na maszynę uczącą w zakresie obrony cywilnej. Wtedy to, prowadząc zajęcia w grupach, nauczyciel umożliwi jednej z nich opanowanie treści zawartych w temacie poprzez nauczanie programowane, za pomocą takiej właśnie maszyny uczącej. Innym możliwym do wykonania w klasopracowni urządzeniem do nauczania programowanego w zakresie obrony cywilnej może być zestaw plansz, podświetlanych po naciśnięciu guzika, z trafnie podpisanym tytułem zagadnienia, które zostało uczniom przekazane do opanowania. Ta ogólna idea technicznego rozwiązania takiej maszyny uczącej może być wykonana w różnej formie; będzie to zależać od inwencji nauczyciela i posiadanych na ten cel środków.

Należy zwrócić uwagę, że przedstawiany wyżej sposób przekazu wiedzy wyzwala samodzielność i aktywność ucznia w procesie przyswajania określonych treści. W nauczaniu programowanym - jako swoistej teorii uczenia - ważne są nie tylko same teksty i ich eksponowanie, ale również całość prac związanych z doбором treści oraz przygotowaniem procesu dydaktycznego i realizowaniem go.

Duże osiągnięcia w nauczaniu programowanym mają uczelnie wojskowe. Wynika to z wysokiego utechnicznienia każdej dziedziny obronnej. Stosuje się tam różnego rodzaju maszyny uczące i trenażery. W chwili obecnej w coraz szerszym zakresie nabywane są minikomputery, które świetnie nadają się do nauczania programowanego. Pragnę mocno zainteresować nauczycieli przysposobienia obronnego możliwością wykorzystania tego nowoczesnego urządzenia dydaktycznego.

PRZYPISY

- ¹ Z. Kosyrz, Cele i zadania przysposobienia obronnego, w: Przystosowanie obronne. Poradnik metodyczny dla nauczycieli, red. E. Wronowski, Warszawa 1977, s. 10.
- ² Z. Paleski, Psychologiczne problemy obrony cywilnej, Warszawa 1982.
- ³ J. Szałek, Zarys psychologii akcji ratunkowych, Warszawa 1979, s. 75 - 89.
- ⁴ B. Pałęcki, Psychiczne oddziaływanie broni masowego rażenia na ludność cywilną, "Przegląd Obrony Cywilnej" 1976, nr 6.
- ⁵ J. Cendrowski, Psychologiczne aspekty przystosowania się żołnierzy do służby wojskowej, Warszawa 1967, s. 14 - 19. Autor przedstawia psychologiczną charakterystykę niektórych cech okresu młodości w aspekcie służby wojskowej. Współczesne zadania obrony cywilnej w dużym stopniu upodobnione są do zadań, które stawia się młodzieży odbywającej służbę wojskową.
- ⁶ J. Suwart, Treści i zadania pracy polityczno-propagandowej wśród ludności i w formacjach obrony cywilnej, Warszawa 1980, s. 9.
- ⁷ Ustawa o powszechnym obowiązku obrony PRL, Obwieszczenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 3.02.1984 r., Dziennik Ustaw PRL Nr 7, Warszawa 11.02.1984.
- ⁸ Program Liceum Ogólnokształcącego oraz Liceum Zawodowego i Technikum - Przystosowanie Obronne, Warszawa 1986, s. 68.
- ⁹ Wiedzę z tego zakresu bardzo przystępnie przedstawiono w I cz. pracy zbiorowej pt. Ochrona przed skażeniami w obronie cywilnej, Warszawa 1981, s. 7 - 134.
- ¹⁰ C. N. Martin, Blaski i cienie energii jądrowej, Warszawa 1962.
- ¹¹ Ochrona przed skażeniami w obronie cywilnej, praca zbiorowa, cz. II, Warszawa 1981, s. 128 - 133.
- ¹² "Młodzież na czoło zadań realizowanych przez przystosowanie obronne wysuwa przygotowanie do obrony kraju, w warunkach współczesnej wojny z użyciem broni masowego rażenia". Patrz: T. Sulerz, Przystosowanie obronne jako przedmiot nauczania w opiniach uczniów i nauczycieli, praca magisterska napisana pod kierunkiem płk.doc. dr. J. Ziarkowskiego, WSP, Kraków 1986, maszynopis, s. 53.
- ¹³ Program Liceum Ogólnokształcącego oraz Liceum Zawodowego i Technikum, Przystosowanie obronne, Warszawa 1986, s. 61.

¹⁴ B. Suchodolski, Pedagogika, Warszawa 1982.

¹⁵ Zob.: F. Szkutnik, Skuteczność nauczania grupowego w procesie lekcyjnym przysposobienia obronnego, praca magisterska napisana pod kierunkiem płk. doc. dr. J. Ziarkowskiego, WSP, Kraków 1986, maszynopis, s. 121.